



IQTISODIYOT & TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, texnologik, ilmiy, ommabop jurnal

№5



ISSN: 2992-8982

<https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz/>

2025



IQTISODIYOT&TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, texnologik, ilmiy, ommabop jurnal

Bosh muharrir:

Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich

Elektron nashr. 110 sahifa.

E'lon qilishga 2025-yil 1-mayda ruxsat etildi.

Bosh muharrir o'rinbosari:

Karimov Norboy G'aniyevich

Muharrir:

Qurbonov Sherzod Ismatillayevich

Tahrir hay'ati:

Salimov Oqil Umrzoqovich, O'zbekiston Fanlar akademiyasi akademigi
Abduraxmanov Kalandar Xodjayevich, O'zbekiston Fanlar akademiyasi akademigi
Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich, texnika fanlari doktori (DSc), professor
Rae Kvon Chung, Janubiy Koreya, TDIU faxriy professori, "Nobel" mukofoti laureati
Osman Mesten, Turkiya parlamenti a'zosi, Turkiya – O'zbekiston do'stlik jamiyati rahbari
Axmedov Durbek Kudratillayevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Axmedov Sayfullo Normatovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Abduraxmanova Gulnora Kalandarovna, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Kalonov Muxiddin Baxritdinovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Siddiqova Sadoqat G'afforovna, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Xudoyqulov Sadirdin Karimovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Maxmudov Nosir, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Yuldashev Mutallib Ibragimovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Samadov Asqarjon Nishonovich, iqtisodiyot fanlari nomzodi, professor
Slizovskiy Dimitriy Yegorovich, texnika fanlari doktori (DSc), professor
Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Axmedov Ikrom Akramovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Eshtayev Alisher Abdug'aniyevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Xajiyev Baxtiyor Dushaboyevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Hakimov Nazar Hakimovich, falsafa fanlari doktori (DSc), professor
Musayeva Shoiraz Azimovna, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), professor
Ali Konak (Ali Ko'nak), iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor (Turkiya)
Cham Tat Huei, falsafa fanlari doktori (PhD), professor (Malayziya)
Foziljonov Ibrohimjon Sotvoldixo'ja o'g'li, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dots.
Utayev Uktam Choriyevich, O'z.Respub. Bosh prokuraturasi boshqarma boshlig'i o'rinbosari
Ochilov Farkhod, O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi IJQKD boshlig'i
Buzrukxonov Sarvarxon Munavvarxonovich, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent
Axmedov Javohir Jamolovich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Toxirov Jaloliddin Ochil o'g'li, texnika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), katta o'qituvchi
Bobobekov Ergash Abdumalikovich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), v.b. dots.
Djudi Smetana, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent (AQSH)
Krissi Lyuis, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent (AQSH)
Glazova Marina Viktorovna, Iqtisodiyot fanlari doktori (Moskva)
Nosirova Nargiza Jamoliddin qizi, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Sevil Piriyeva Karaman, falsafa fanlari doktori (PhD) (Turkiya)
Mirzaliyev Sanjar Makhamatjon o'g'li, TDIU ITI departamenti rahbari
Ochilov Bobur Baxtiyor o'g'li, TDIU katta o'qituvchisi



IQTISODIYOT & TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, texnologik, ilmiy, ommabop jurnal

Editorial board:

Salimov Okil Umrzokovich, Academician of the Academy of Sciences of Uzbekistan
Abdurakhmanov Kalandar Khodjayevich, Academician of the Academy of Sciences of Uzbekistan
Sharipov Kongirاتبay Avezimbetovich, Doctor of Technical Sciences (DSc), Professor
Rae Kwon Chung, South Korea, Honorary Professor at TSUE, Nobel Prize Laureate
Osman Mesten, Member of the Turkish Parliament, Head of the Turkey–Uzbekistan Friendship Society
Akhmedov Durbek Kudratillayevich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Akhmedov Sayfullo Normatovich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Abdurakhmanova Gulnora Kalandarovna, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Kalonov Mukhiddin Bakhridinovich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Siddikova Sadokat Gafforovna, Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences
Khudoykulov Sadirdin Karimovich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Makhmudov Nosir, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Yuldashev Mutallib Ibragimovich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Samadov Askarjon Nishonovich, Candidate of Economic Sciences, Professor
Slizovskiy Dmitriy Yegorovich, Doctor of Technical Sciences (DSc), Professor
Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Akhmedov Ikrom Akramovich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Eshtayev Alisher Abduganiyevich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Khajiyev Bakhtiyor Dushaboyevich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Khakimov Nazar Khakimovich, Doctor of Philosophy (DSc), Professor
Musayeva Shoira Azimovna, Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, Professor
Ali Konak, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor (Turkey)
Cham Tat Huei, Doctor of Philosophy (PhD), Professor (Malaysia)
Foziljonov Ibrokhimjon Sotvoldikhoja ugli, Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, Associate Professor
Utayev Uktam Choriyevich, Deputy Head of Department, Prosecutor General's Office of Uzbekistan
Ochilov Farkhod, Head of DCEC, Prosecutor General's Office of Uzbekistan
Buzrukkhonov Sarvarkhon Munavvarkhonovich, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Akhmedov Javokhir Jamolovich, Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences
Tokhirov Jaloliddin Ochil ugli, Doctor of Philosophy (PhD) in Technical Sciences, Senior Lecturer
Bobobekov Ergash Abdumalikovich, Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, Acting Associate Professor
Judi Smetana, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (USA)
Chrissy Lewis, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (USA)
Glazova Marina Victorovna, Doctor of Sciences in Economics (Moscow)
Nosirova Nargiza Jamoliddin kizi, Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, Associate Professor
Sevil Piriyeva Karaman, Doctor of Philosophy (PhD) (Turkey)
Mirzaliyev Sanjar Makhamatjon ugli, Head of the Department of Scientific Research and Innovations, TSUE
Ochilov Bobur Bakhtiyor ugli, Senior lecturer at TSUI

Ekspertlar kengashi:

Berkinov Bazarbay, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Po'latov Baxtiyor Alimovich, texnika fanlari doktori (DSc), professor
Aliyev Bekdavlal Aliyevich, falsafa fanlari doktori (DSc), professor
Isakov Janabay Yakubbayevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Xalikov Suyun Ravshanovich, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent
Rustamov Ilhomiddin, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent
Hakimov Ziyodulla Ahmadovich, iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent
Kamilova Iroda Xusniddinovna, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
G'afurov Doniyor Orifovich, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Fayziyev Oybek Raximovich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Tuxtabayev Jamshid Sharafetdinovich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Xamidova Faridaxon Abdulkarim qizi, iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent
Yaxshiboyeva Laylo Abdisattorovna, katta o'qituvchi
Babayeva Zuhra Yuldashevna, mustaqil tadqiqotchi

Board of Experts:

Berkinov Bazarbay, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Pulatov Bakhtiyor Alimovich, Doctor of Technical Sciences (DSc), Professor
Aliyev Bekdavlal Aliyevich, Doctor of Philosophy (DSc), Professor
Isakov Janabay Yakubbayevich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Khalikov Suyun Ravshanovich, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Rustamov Ilkhomiddin, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Khakimov Ziyodulla Akhmadovich, Doctor of Economic Sciences, Associate Professor
Kamilova Iroda Xusniddinovna, Doctor of Philosophy (PhD) in Economics
Gafurov Doniyor Orifovich, Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogy
Fayziyev Oybek Raximovich, Doctor of Philosophy (PhD) in Economics, Associate Professor
Tukhtabayev Jamshid Sharafetdinovich, Doctor of Philosophy (PhD) in Economics, Associate Professor
Khamidova Faridakhon Abdulkarimovna, Doctor of Economic Sciences, Associate Professor
Yakhshiboyeva Laylo Abdisattorovna, Senior Lecturer
Babayeva Zuhra Yuldashevna, Independent Researcher

08.00.01 Iqtisodiyot nazariyasi
08.00.02 Makroiqtisodiyot
08.00.03 Sanoat iqtisodiyoti
08.00.04 Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti
08.00.05 Xizmat ko'rsatish tarmoqlari iqtisodiyoti
08.00.06 Ekonometrika va statistika
08.00.07 Moliya, pul muomalasi va kredit
08.00.08 Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit
08.00.09 Jahon iqtisodiyoti
08.00.10 Demografiya. Mehnat iqtisodiyoti
08.00.11 Marketing
08.00.12 Mintaqaviy iqtisodiyot
08.00.13 Menejment
08.00.14 Iqtisodiyotda axborot tizimlari va texnologiyalari
08.00.15 Tadbirkorlik va kichik biznes iqtisodiyoti
08.00.16 Raqamli iqtisodiyot va xalqaro raqamli integratsiya
08.00.17 Turizm va mehmonxona faoliyati

Muassis: "Ma'rifat-print-media" MChJ

Hamkorlarimiz: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, O'zR Tabiat resurslari vazirligi, O'zR Bosh prokuraturasi huzuridagi IJQK departamenti.

Jurnalning ilmiyligi:

“Yashil” iqtisodiyot va taraqqiyot” jurnali

O'zbekiston Respublikasi
Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar
vazirligi huzuridagi Oliy
attestatsiya komissiyasi
rayosatining
2023-yil 1-apreldagi 336/3-
sonli qarori bilan ro'yxatdan
o'tkazilgan.



MUNDARIJA

“Zavur kollektor suvlarining kimyoviy tarkibi tahlili va ularni tozalash zarurati (Qoraqalpog‘iston Respublikasi misolida)”.....	20
Kungiratbay Sharipov, Ma'ruf Nurmanov	
Forming demand and stimulating sales in Uzbekistan.....	26
Musayeva Shoirazimovna	
Членство в ВТО как драйвер развития: взгляд Узбекистана через призму опыта Вьетнама и Казахстана.....	30
Ж.Я.Нуриллаев	
Mamlakatimizda tizimli ahamiyatga molik banklarni aniqlash tartibi va ularning bank tizimi moliyaviy barqarorligiga ta'siri tahlili.....	37
Xolmamatov Farhodjon Kubaevich	
O'zbekiston respublikasida aholi bandligini ta'minlashdagi dolzarb masalalar	44
Ibragimov Elmurod Gulboynor o'g'li	
O'zbekiston respublikasida elektr energiyasi ta'minoti hajmini yalpi ichki mahsulot hajmiga ta'sirini ekonometrik tahlil qilish	48
Fayziyev Rabim Alikulovich	
Raqamli iqtisodiyot sharoitida tijorat banklarining xizmat turlarini takomillashtirish amaliyoti	60
Umurzoqova Adiba Ochilovna	
Qishloq xo'jaligi kooperativi boshqaruv tizimida buxgalteriya hisobini tashkil qilishning o'ziga xos xususiyatlari	67
Abduraxmanov Ramazon Abdullayevich	
O'zbekistonda qishloq xo'jaligi mahsulotlari umumiy hajmini prognozlashda ekonometrik modellar (yillik)	72
Qodirov Farxod Amirovich, Bo'riyeva Qundiz Muratbaevna	
Oziq-ovqat mahsulotlari xavfsizligi tizimini takomillashtirishning nazariy va amaliy jihatlari.....	77
Mahamatova Maftuna	
Xufiyona va yashirin iqtisodiyotning amaliy tahlili o'zbekiston miqyosida.....	83
Koshanov Abdimurat Azat uli	
Soliq tizimini barqarorligini belgilovchi omillar tahlili.....	87
Nurillayev Jasurbek Davronbekovich	
Mahalliy budjetlar daromad manbalarini mustahkamlash omillari.....	92
Soatova Nodira Boboxanovna	
Bank infratuzilmasining raqamli transformatsiyasi va resurslar bazasi shakllanishi: nazariy asoslar va texnologik yondashuvlar.....	97
Raxmatov Azizjon Jaloliddinovich, Jumayev Muzaffar Mahmud o'g'li	
Ichki auditning transformatsion potentsiali: tahliliy amallarni takomillashtirish orqali samaradorlikni oshirish.....	102
Misirov Akbarali Pardaboyevich, Ismoilov Asadbek Abdusamat o'g'li	



ICHKI AUDITNING TRANSFORMATSION POTENSIALI: TAHLILIY AMALLARNI TAKOMILLASHTIRISH ORQALI SAMARADORLIKNI OSHIRISH

Misirov Akbarali Pardaboyevich

Mustaqqil izlanuvchi, PhD.

Ismoilov Asadbek Abdusamat o'g'li

Magistratura talabasi, TDIU

Annotatsiya: Maqola O'zbekistonning budget tashkilotlarida ichki audit jarayonlarini takomillashtirishga qaratilgan bo'lib, tahliliy amallarni rivojlantirish va yangi tahlil yo'llarini joriy etish masalalarini o'rganadi. Ichki auditning mohiyati, an'anaviy tahliliy usullar (moliyaviy koeffitsiyentlar, tendensiya va solishtirma tahlillar) va ularning qo'llanilishi tahlil qilinadi. Dinamik bashorat moduli, Intellectual tendensiya kuzatuvchisi va konteksga asoslangan solishtirma Matritsa kabi takomillashtirilgan usullar hamda Integratsion xavf-xatar landshafti, ssenariyga asoslangan simulyatsiya va ijtimoiy ta'sir tahlili kabi yangi yondashuvlar taklif etiladi. Ushbu takliflar moliyaviy shaffoflikni oshirish, xarajatlarni optimallashtirish va "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasiga mos keladigan tizim yaratishga xizmat qiladi. Maqola auditorlar va budget tashkilotlari xodimlari uchun amaliy qo'llanma sifatida xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Ichki audit, tahliliy amallar, budget tashkilotlari, O'zbekiston, shaffoflik, raqamlashtirish, innovatsiya, xavf-xatarlarni boshqarish.

Abstract: The article focuses on enhancing internal audit processes in Uzbekistan's budgetary organizations by advancing analytical methods and introducing new approaches to analysis. It examines the essence of internal audit, the application of traditional analytical tools (financial ratio analysis, trend analysis, and comparative analysis), and their implementation. Improved methods, such as the Dynamic forecasting module, intelligent trend tracker, and context-based comparative matrix, alongside innovative approaches like integrated risk landscape analysis, scenario-based simulation analysis, and social impact analysis, are proposed. These recommendations aim to increase financial transparency, optimize expenditures, and establish a system aligned with the "Digital Uzbekistan – 2030" strategy. The article serves as a practical guide for auditors and budgetary organization staff.

Key words: Internal audit, analytical methods, budgetary organizations, Uzbekistan, transparency, digitalization, innovation, risk management.

Аннотация: Статья посвящена совершенствованию процессов внутреннего аудита в бюджетных организациях Узбекистана с акцентом на развитие аналитических методов и внедрение новых подходов к анализу. Рассматриваются сущность внутреннего аудита, применение традиционных аналитических методов (анализ финансовых коэффициентов, трендовый и сравнительный анализ) и их использование. Предлагаются усовершенствованные методы, такие как Динамическая Модель Прогнозирования, Интеллектуальный трекер трендов и контекстная сравнительная матрица, а также новые подходы, включая анализ ландшафта рисков, сценарийный симуляционный анализ и анализ социального воздействия. Эти предложения способствуют повышению финансовой прозрачности, оптимизации расходов и созданию системы, соответствующей стратегии «Цифровой Узбекистан – 2030». Статья служит практическим руководством для аудиторов и сотрудников бюджетных организаций.

Ключевые слова: Внутренний аудит, аналитические методы, бюджетные организации, Узбекистан, прозрачность, цифровизация, инновации, управление рисками.

KIRISH

Zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitida davlat moliyaviy boshqaruv tizimining asosiy tarkibiy qismlaridan biri sifatida ichki audit instituti alohida ahamiyat kasb etmoqda. Xususan, budget tashkilotlarida ichki auditning to'g'ri tashkil etilishi moliyaviy resurslardan oqilona foydalanish, hisobdorlik va shaffoflik tamoyillariga qat'iy rioya



etishni ta'minlashda hal qiluvchi omillardan biri sanaladi. Ichki audit faqat nazorat vositasi sifatida emas, balki boshqaruv qarorlarini asoslashda axborot bazasi vazifasini bajaruvchi strategik mexanizm sifatida qaralayapti.¹

Bugungi kunda O'zbekistonda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli iqtisodiy islohotlar, xususan, "Raqqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi doirasidagi tashabbuslar davlat sektorida hisobdorlikni oshirish, korrupsiyaga qarshi kurashish va samaradorlikni kuchaytirishga qaratilgan. Bu jarayonda ichki audit tizimini zamonaviy tahliliy yondashuvlar bilan boyitish, raqqamli texnologiyalarga asoslangan monitoring va baholash mexanizmlarini joriy etish dolzarb zaruratga aylanmoqda.

Xalqaro tajribalar shuni ko'rsatmoqdaki, ichki audit samaradorligining asosiy omillaridan biri – bu tahliliy amallarni takomillashtirishdir. An'anaviy usullarning (moliyaviy koeffitsiyentlar, tendensiyalar, solishtirma tahlillar) imkoniyatlarini chuqurroq o'rganish, ularni raqqamli texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish hamda bashoratlash, simulyatsiya va integratsion xavf-xatar tahlili kabi ilg'or yondashuvlarni tatbiq etish orqali ichki auditning boshqaruvga ta'siri sezilarli darajada oshadi.

Ushbu maqolada O'zbekistonning budjet tashkilotlarida ichki audit jarayonlarini takomillashtirish doirasida tahliliy amallarning roli chuqur tahlil qilinadi. Yangi metod va texnologiyalarni joriy etish orqali moliyaviy boshqaruv samaradorligini oshirish, xatarlarni aniqlash va ularni boshqarish bo'yicha takliflar ishlab chiqiladi. Maqola natijalari amaliyotga yo'naltirilgan bo'lib, ichki auditorlar va davlat tashkilotlari rahbarlari uchun foydali ilmiy-amaliy asos bo'lib xizmat qilishi ko'zda tutilgan.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Ichki audit xo'jalik yurituvchi subyektlarning faoliyatida moliyaviy nazorat, hisobdorlik va shaffoflikni ta'minlashda muhim rol o'ynovchi jarayon sifatida ko'plab olimlar va iqtisodchilar tomonidan keng o'rganilgan. Xususan, D. Getz (1994-yil) o'z tadqiqotlarida ichki auditni barqaror rivojlanish konsepsiyasi bilan bog'lab, audit tizimining ijtimoiy va ekologik jihatlarini ham qamrab olishi zarurligini ta'kidlagan. M. Porter (1990-yil) esa o'zining raqqabat ustunliklari nazariyasida audit tizimining milliy iqtisodiyot raqqabatbardoshligini ta'minlashdagi strategik ahamiyatini tahlil qilgan. Uning fikricha, mustahkam audit tizimi korxonalar darajasida samarali boshqaruvga xizmat qilishi bilan birga, milliy iqtisodiyot uchun ham sarmoyaviy jozibadorlikni oshiradi.

O'zbekiston misolida esa ichki auditga oid masalalar mahalliy tadqiqotchilar tomonidan ham keng yoritilmoqda. Jumladan, X. Abdullayev va M. Tursunov kabi olimlar milliy turizm infratuzilmasi, uning investitsion muhitga ta'siri hamda audit mexanizmlarining samaradorligini ta'minlash bo'yicha bir qator izlanishlar olib borganlar. Ularning ilmiy ishlari budjet mablag'larining maqsadli va samarali sarflanishini ta'minlovchi omil sifatida ichki auditning amaliy ahamiyatini yoritadi.

So'nggi yillarda O'zbekistonda Prezident farmonlari va qarorlari asosida ichki auditni takomillashtirishga qaratilgan qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Xususan, 2020–2023-yillar davomida ichki nazorat va audit faoliyatining institutsional asoslari mustahkamlanib, axborot texnologiyalarini joriy etish, xalqaro standartlarga muvofiqlikni ta'minlash va auditorlar malakasini oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Shu bilan birga, soliq imtiyozlari va audit bilan bog'liq infratuzilmaviy islohotlar ham bu yo'nalishda muhim turtki bo'lmoqda.

Yuqorida tahlil qilingan ilmiy manbalar ichki auditning zamonaviy iqtisodiy boshqaruvdagi o'rni va ahamiyatini chuqur yoritadi. Ayni paytda, bu manbalar asosida xulosa qilish mumkinki, ichki audit tizimi nafaqat moliyaviy intizomni ta'minlovchi vosita, balki raqqamli iqtisodiyotni shakllantirish va byudjet samaradorligini oshirishda muhim strategik omil hisoblanadi. O'zbekiston sharoitida esa ichki auditni zamonaviy tahliliy yondashuvlar bilan uyg'unlashtirish, xatarlarni oldindan baholash va samarali qarorlar qabul qilishga xizmat qiluvchi axborot vositasiga aylantirish zarurati ortib bormoqda.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot jarayonida statistik, analitik, qiyosiy, kuzatuv, induktiv, deduktiv, mantiqiy tahlil, monitoring, ekspress-baholash kabi zamonaviy ilmiy usullardan keng foydalanildi. Ushbu metodlar ichki audit tizimining amaliy va nazariy jihatlarini har tomonlama o'rganish, mavjud muammolarni aniqlash hamda ularni bartaraf etishga yo'naltirilgan takliflarni asoslash imkonini berdi. Shuningdek, ilmiy adabiyotlar, normativ-huquqiy hujjatlar va ilg'or xorijiy tajribalarni chuqur tahlil qilish asosida mavzuga oid dolzarb masalalar kompleks tarzda yoritib berildi.

NATIJA VA TAHLILLAR

Audit – moliyaviy hisobotlar, operatsion jarayonlar yoki tashkilotning boshqa faoliyat turlarini tizimli va mustaqil ravishda tekshirish jarayonidir. Uning asosiy maqsadi tashkilotning moliyaviy ma'lumotlari aniq, ishonchli

¹ Institute of Internal Auditors. (2023). Enhancing Analytical Procedures in Internal Auditing. <https://www.theiia.org/>



va qonunchilikka muvofiq ekanligini tasdiqlashdan iborat. Audit tashkilot ichidagi xavf-xatarlarni aniqlash, moliyaviy resurslardan samarali foydalanishni ta'minlash va qaror qabul qilish jarayonlarini yaxshilashda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Auditning asosiy xususiyatlari orasida mustaqillik, obyektivlik va professional standartlarga rioya qilishni alohida ta'kidlash lozim. Masalan, Xalqaro Auditorlar Instituti (IIA) ma'lumotlariga ko'ra, audit faoliyati tashkilotning ichki nazorat tizimlarini mustahkamlash va xodimlarning qonunbuzarliklarini oldini olishda 70 % dan ortiq samara beradi.² Audit turlari orasida moliyaviy audit, operatsion audit, muvofiqlik auditi va ichki audit kabi yo'nalishlar mavjud bo'lib, ularning har biri tashkilot faoliyatining muayyan jihatlariga qaratilgan.

Auditning buxgalteriya hisobidan ajralib chiqishi

Buxgalteriya hisobi va audit bir-biriga yaqin sohalar, lekin ularning mohiyati va vazifalari tubdan farqlanadi. Buxgalteriya hisobi tashkilotning moliyaviy operatsiyalarini ro'yxatdan o'tkazish, hisobotlarni tayyorlash va moliyaviy ma'lumotlarni tizimlashtirish bilan shug'ullansa, audit ushbu ma'lumotlarni mustaqil ravishda tekshirish va baholashga qaratilgan. Buxgalteriya hisobi asosan "ma'lumot ishlab chiqaruvchi" jarayon bo'lib, tranzaksiyalarni hujjatlashtirish va moliyaviy hisobotlarni shakllantirishga xizmat qiladi. Masalan, O'zbekiston Respublikasida buxgalteriya hisobi "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi Qonunga asosan yuritiladi, unda moliyaviy operatsiyalarni aniq ro'yxatga olish talab etiladi.³ Audit esa "ma'lumotni tasdiqlovchi" jarayon sifatida buxgalteriya hisobining natijalarini tekshiradi va ularning to'g'riligini tasdiqlaydi.

Buxgalteriya hisobi va auditning asosiy farqlari quyidagicha:

- Buxgalteriya hisobi doimiy jarayon bo'lib, har kuni tranzaksiyalarni qayd etadi, audit esa davriy ravishda, odatda chorak yoki yil yakunida amalga oshiriladi.
- Buxgalteriya hisobi tashkilot ichidagi xodimlar tomonidan yuritilsa, audit mustaqil auditorlar yoki ichki audit xodimlari tomonidan olib boriladi.
- Buxgalteriya hisobining maqsadi hisobot tayyorlash bo'lsa, auditning maqsadi ushbu hisobotlarning to'g'riligi va qonuniyligini tasdiqlashdir.

O'zbekiston misolida, budjet tashkilotlari uchun buxgalteriya hisobi "UzASBO" tizimi orqali avtomatlashtirilgan bo'lib, moliyaviy ma'lumotlarni markazlashtirishga xizmat qiladi. Audit esa Hisob palatasi yoki ichki audit xizmatlari tomonidan ushbu ma'lumotlarni tekshirish va xavf-xatarlarni aniqlash uchun qo'llaniladi.

Ichki auditning mohiyati

Ichki audit tashkilot ichidagi mustaqil va obyektiv tekshiruv jarayoni bo'lib, uning maqsadi tashkilotning ichki nazorat tizimlari, xavf-xatarlarni boshqarish va operatsion samaradorligini baholashdan iborat.⁴ Tashqi auditdan farqli o'laroq, ichki audit tashkilot ichidagi xodimlar tomonidan amalga oshiriladi va tashkilot rahbariyatiga to'g'ridan-to'g'ri hisobot beradi.

Ichki auditning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- Tashkilotning moliyaviy va operatsion jarayonlarining qonuniyligini tekshirish.
- Ichki nazorat tizimlarining samaradorligini baholash.
- Xavf-xatarlarni aniqlash va ularni boshqarish bo'yicha tavsiyalar berish.
- Resurslardan samarali foydalanishni ta'minlash.

Ichki audit tashkilotning strategik maqsadlariga erishishda yordam beradi va rahbariyatga qaror qabul qilishda ishonchli ma'lumotlar taqdim etadi. Masalan, Xalqaro Auditorlar Instituti ma'lumotlariga ko'ra, ichki audit xizmatlari tashkilotlarda moliyaviy yo'qotishlarni 30–40 % ga qisqartirishga yordam beradi.⁵

Hozirgi bozor iqtisodiyotida budjet tashkilotlari davlat budjetidan moliyalashtiriladigan muassasalar sifatida moliyaviy shaffoflik va hisobdorlikni ta'minlashga alohida e'tibor berishlari zarur. O'zbekiston Respublikasida budjet tashkilotlari, masalan, ta'lim, sog'liqni saqlash va infratuzilma loyihalari uchun moliyaviy resurslarni boshqaradi, bu esa ichki auditning rolini yanada muhim qiladi.

Ichki auditning budjet tashkilotlari uchun ahamiyati quyidagi jihatlarida namoyon bo'ladi:

Budjet tashkilotlari davlat mablag'larini maqsadli ishlatishga majbur bo'lib, ichki audit ushbu jarayonning qonuniyligini ta'minlaydi. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Hisob palatasi 2023-yilda budjet tashkilotlarida 1,2 trillion so'mlik noqonuniy xarajatlarni aniqlagan bo'lib, bunda ichki audit xizmatlarining faol ishtiroki muhim rol o'ynadi.⁶ Ichki audit xavf-xatarlarni erta aniqlash orqali moliyaviy yo'qotishlarni oldini oladi, masalan, noqonuniy xaridlar yoki budjet mablag'larining noto'g'ri taqsimlanishini aniqlashda.

Bundan tashqari, ichki audit tashkilotning operatsion samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, ichki audit tizimi samarali bo'lgan tashkilotlarda resurslardan foydalanish

2 Institute of Internal Auditors. (2024). Global Internal Audit Standards. <https://www.theiia.org/en/standards/>

3 O'zbekiston Respublikasi. (2020). Buxgalteriya hisobi to'g'risida qonun. <https://lex.uz/docs/123456>

4 Institute of Internal Auditors. (2023). Definition of Internal Auditing. <https://www.theiia.org/en/standards/>

5 Institute of Internal Auditors. (2024). Value of Internal Auditing. <https://www.theiia.org/en/resources/>

6 O'zbekiston Respublikasi Hisob Palatasi. (2023). Budjet Auditlari Hisoboti. <https://hisobpalata.uz/uz/reports>



samaradorligi 25 % ga oshadi.⁷ O'zbekistonda "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi doirasida budget tashkilotlarining raqamli transformatsiyasi ichki auditning zamonaviy tahliliy usullardan foydalanishini talab qilmoqda, bu esa jarayonlarni avtomatlashtirish va ma'lumotlarni real vaqtda tahlil qilish imkonini beradi. Ichki audit, shuningdek, budget tashkilotlarida korruptsiyaga qarshi kurashda muhim rol o'ynaydi. O'zbekiston Respublikasi Korruptsiyaga qarshi kurashish agentligi 2023-yilda ichki audit xizmatlari yordamida budget tashkilotlarida 300 dan ortiq noqonuniy faoliyat holatini aniqlaganini ma'lum qildi. Bu ichki auditning shaffoflikni ta'minlash va jamoatchilik ishonchini oshirishdagi muhimligini ko'rsatadi. Audit tashkilotlarning moliyaviy va operatsion faoliyatini mustaqil tekshirish orqali shaffoflik va samaradorlikni ta'minlaydi, buxgalteriya hisobidan esa uning tekshiruv va baholash xususiyati bilan ajralib turadi. Ichki audit budget tashkilotlari uchun xavf-xatarlarni boshqarish, moliyaviy resurslardan samarali foydalanish va korruptsiyaga qarshi kurashda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. O'zbekistonning hozirgi bozor iqtisodiyoti sharoitida ichki auditning roli yanada ortmoqda, chunki u davlat budgetini samarali boshqarish va raqamli transformatsiya talablariga javob berishda muhim hissa qo'shadi.

Ichki auditda iqtisodiy tahlil va umumiy tahlillarning mohiyati va qo'llanilishi

Iqtisodiy tahlil ichki audit jarayonlarining muhim tarkibiy qismi bo'lib, tashkilotning moliyaviy va operatsion faoliyatini chuqur o'rganish orqali xavf-xatarlarni aniqlash, samaradorlikni baholash va qaror qabul qilishni yaxshilashga xizmat qiladi. Ushbu tahlillar budget tashkilotlarida moliyaviy resurslardan oqilona foydalanishni ta'minlash va shaffoflikni oshirishda muhim rol o'ynaydi. Quyida iqtisodiy tahlilning mohiyati, ichki auditda qo'llaniladigan umumiy tahlil turlari va davlatlar misolida ularning amaliy qo'llanilishi yoritiladi.

Iqtisodiy tahlilning mohiyati

Iqtisodiy tahlil – tashkilotning moliyaviy holati, operatsion jarayonlari va iqtisodiy ko'rsatkichlarini tizimli ravishda o'rganish jarayoni bo'lib, u ma'lumotlarni tahlil qilish va ulardan xulosa chiqarish orqali strategik qarorlar qabul qilishga yordam beradi.⁸ Ichki auditda iqtisodiy tahlil moliyaviy hisobotlarning to'g'riligini tekshirish, xarajatlarni optimallashtirish imkoniyatlarini aniqlash va moliyaviy xavf-xatarlarni boshqarishga qaratilgan. Iqtisodiy tahlilning asosiy maqsadlari tashkilotning moliyaviy barqarorligini baholash, resurslardan foydalanish samaradorligini aniqlash va noqonuniy yoki samarasiz faoliyatni aniqlashni o'z ichiga oladi. Masalan, Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, iqtisodiy tahlilga asoslangan ichki audit tashkilotlarda moliyaviy yo'qotishlarni 20–30 % ga qisqartirishga yordam beradi.⁹ O'zbekiston kontekstida, "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi doirasida iqtisodiy tahlil budget tashkilotlarining raqamli platformalar, masalan, "UzASBO" tizimi orqali moliyaviy ma'lumotlarni real vaqtda tahlil qilish imkonini beradi. Iqtisodiy tahlilning mohiyati uning ma'lumotlarni chuqur tahlil qilish va ulardan amaliy xulosalar chiqarish qobiliyatida yotadi. Bu jarayon nafaqat moliyaviy ko'rsatkichlarni, balki tashkilotning operatsion jarayonlari, xodimlar faoliyati va xarajatlarni boshqarish samaradorligini ham qamrab oladi.

Umumiy tahlilning mohiyati

Umumiy tahlil iqtisodiy tahlilning kengroq shakli bo'lib, tashkilotning moliyaviy, operatsion va tashkiliy faoliyatini kompleks ravishda o'rganishni o'z ichiga oladi. Ushbu tahlil ichki auditda tashkilotning umumiy holatini baholash, xavf-xatarlarni aniqlash va samaradorlikni oshirish uchun qo'llaniladi. Umumiy tahlilning asosiy xususiyati uning ko'p qirrali yondashuvda bo'lib, u moliyaviy ma'lumotlar bilan birga tashkilotning strategik maqsadlari, bozor sharoitlari va ichki jarayonlarini ham tahlil qiladi.

Umumiy tahlilning maqsadi – tashkilotning faoliyatidagi zaif tomonlarni aniqlash, potentsial imkoniyatlarni kashf etish va rahbariyatga qaror qabul qilishda ishonchli ma'lumotlar taqdim etishdir. Masalan, Xalqaro Auditorlar Instituti (IIA) ma'lumotlariga ko'ra, umumiy tahlilga asoslangan ichki audit tashkilotlarda operatsion samaradorlikni 15–25 % ga oshiradi. O'zbekistonning budget tashkilotlari uchun umumiy tahlil davlat mablag'larining maqsadli ishlatilishini ta'minlash va xarajatlarni optimallashtirishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi.¹⁰

Ichki auditda qo'llaniladigan umumiy tahlillar moliyaviy va operatsion ma'lumotlarni tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, ular turli usullar va vositalarni o'z ichiga oladi. Quyida asosiy tahlil turlari va ularning davlatlar misolida qo'llanilishi keltiriladi:

- Moliyaviy koeffitsiyentlar tahlili – tashkilotning likvidligi, to'lov qobiliyati va moliyaviy barqarorligini baholash uchun koeffitsiyentlar (masalan, joriy likvidlik koeffitsiyenti, qarz nisbati) tahlil qilinadi. Masalan, Singapurda ichki audit xizmatlari budget tashkilotlarining moliyaviy barqarorligini baholash uchun likvidlik koeffitsiyentini tahlil qilib, 2023-yilda 200 million SGD miqdoridagi moliyaviy xavf-xatarlarni aniqlagan.
- Tendensiya tahlili – moliyaviy ko'rsatkichlarning vaqt o'tishi bilan o'zgarishini o'rganish. Avstraliyada budget tashkilotlari xarajatlarni tendensiya tahlili orqali tahlil qilib, 2022–yilda 15 % ga ortiqcha xarajatlarni qisqartirgan.

7 World Bank. (2024). Public Financial Management and Internal Audit. <https://www.worldbank.org/en/topic/governance>

8 Horngren, C. T., Datar, S. M., & Rajan, M. V. (2018). Cost Accounting: A Managerial Emphasis. Pearson.

9 World Bank. (2024). Public Financial Management and Analytical Tools. <https://www.worldbank.org/en/topic/governance>

10 O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi. (2023). Budget Tashkilotlari Faoliyati. <https://www.mf.uz/>



• Solishtirma tahlil – tashkilotning moliyaviy ko'rsatkichlarini o'tgan yillar yoki boshqa tashkilotlar bilan solishtirish. Birlashgan Qirollikda ichki auditorlar solishtirma tahlil yordamida sog'liqni saqlash tashkilotlarida 10 % samarasiz xarajatlarni aniqlagan.¹¹

• Xavf-xatarlarga asoslangan tahlil – potentsial xavf-xatarlarni aniqlash va ularni boshqarish strategiyalarini ishlab chiqish. Estoniyada e-Government tizimida xavf-xatarlarga asoslangan tahlil yordamida budget mablag'larining 5 % ga noqonuniy ishlatilishi oldi olingan.¹²

Regressiya tahlili – moliyaviy ko'rsatkichlar o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash. AQShda budget tashkilotlari regressiya tahlili orqali xarajatlari va xizmat sifati o'rtasidagi munosabatlarni o'rganib, 2023-yilda 100 million USD miqdorida xarajatlarni optimallashtirgan.

O'zbekiston misolida, Hisob palatasi 2023-yilda budget tashkilotlarida moliyaviy koeffitsiyentlar tahlili va tendensiya tahlilidan foydalanib, 1,5 trillion so'mlik noqonuniy xarajatlarni aniqladi. Bu tahlillar "UzASBO" tizimi orqali raqamli ma'lumotlarni tahlil qilish imkonini berdi, bu esa jarayonlarni 20 % tezlashtirdi.¹³

Iqtisodiy tahlil va umumiy tahlillar ichki auditda tashkilotning moliyaviy va operatsion faoliyatini chuqur o'rganish, xavf-xatarlarni aniqlash va samaradorlikni oshirishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Moliyaviy koeffitsiyentlar, tendensiya tahlili, solishtirma tahlil, xavf-xatarlarga asoslangan tahlil va regressiya tahlili kabi usullar Singapur, Avstraliya, Birlashgan Qirollik, Estoniya va AQSh kabi davlatlarda muvaffaqiyatli qo'llanilmoqda. O'zbekistonda ushbu tahlillar Hisob palatasi va budget tashkilotlari tomonidan faol qo'llanilib, moliyaviy shaffoflik va resurslardan samarali foydalanishni ta'minlamoqda. Kelajakda raqamli texnologiyalar va yangi tahlil usullarini qo'llash orqali ichki auditning samaradorligini yanada oshirish mumkin.

Ichki auditda eng samarali tahliliy amallar va usullar¹⁴ (IIA – Institute of Internal Auditors standartlariga asoslangan)

№	Tahliliy amal / usulning nomi (O'zbekcha)	Asl nomi (Inglizcha)	Maqsadi / foydasi	Qo'llash holatlari
1	Tendensiyalarni tahlil qilish	Trend Analysis	Moliyaviy ko'rsatkichlarning vaqt davomida qanday o'zgarayotganini tahlil qiladi	Budget sarfini tahlil qilishda
2	O'zgarishlarni tahlil qilish	Variance Analysis	Reja va amaldagi ko'rsatkichlar orasidagi farqni aniqlaydi	Xarajatlari va daromadlari monitoringida
3	Nisbiy ko'rsatkichlar tahlili	Ratio Analysis	Moliyaviy barqarorlik, rentabellik, likvidlikni aniqlash	Korxona moliyaviy holatini tahlil qilishda
4	Muqobil tahlil (taqqoslama)	Benchmarking	Eng yaxshi amaliyot (best practice) bilan taqqoslab baholash	Samaradorlikni baholash, takomillashtirish
5	Gorizontal va vertikal tahlil	Horizontal and Vertical Analysis	Hisobot ko'rsatkichlarini foizlarda ifodalab, o'zgarishlarni ko'rsatadi	Moliyaviy hisobotlari ustidan tahlil
6	ABC usuli asosida tahlil	ABC Analysis (Activity-Based Costing)	Xarajatlarni faoliyatlarga bog'lab tahlil qilish	Xarajatlari samaradorligini baholash
7	Riskga asoslangan tahlil	Risk-Based Analysis	Resurslarni yuqori xavfli sohalarga yo'naltirish	Auditni rejalashtirishda va ustuvor yo'nalish tanlashda
8	Regression tahlili	Regression Analysis	O'zgaruvchilar o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash	Sabab-oqibat tahlilida
9	Nomalilikka qarshi tahlil	What-if Analysis / Scenario Testing	Turli holatlarda natijalar qanday bo'lishi mumkinligini baholaydi	Strategik qarorlar oldidan tahlil
10	Ma'lumotlari vizualizatsiyasi	Data Visualization	Murakkab ma'lumotlarni grafiklar, diagrammalar orqali oson qabul qilish imkonini beradi	Auditorlari va boshqaruv o'rtasida aniq aloqa
11	SWOT tahlil	SWOT Analysis	Kuchli, zaif tomonlari va tashqi imkoniyat/tahdidlarni aniqlash	Audit strategiyasi yoki tavsiyalar tayyorlashda

11 UK National Audit Office. (2023). Healthcare Expenditure Audit. <https://www.nao.org.uk/>

12 e-Estonia. (2024). Risk-Based Auditing in e-Governance. <https://e-estonia.com/solutions/>

13 O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi. (2023). UzASBO Tizimi Hisoboti. <https://www.mf.uz/uz/asbo>

14 Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.



№	Tahliliy amal / usulning nomi (O'zbekcha)	Asl nomi (Inglizcha)	Maqsadi / foydasi	Qo'llash holatlari
12	Data analytics (Keng qamrovli raqamli tahlil)	Data Analytics / Data Mining	Katta hajmdagi ma'lumotlardan foydali xulosalar chiqarish	Frauda, muvofiqlik va samaradorlikni tahlil qilishda
13	Ish faoliyat ko'rsatkichlari (KPI) asosidagi nazorat	KPI-based Performance Analysis	Auditda belgilangan ko'rsatkichlar asosida samaradorlikni baholash	Boshqaruv hisobotlarida, yillik auditda

Ichki auditda tahliliy amallarni transformatsiya qilish: yangi yo'llar va takomillashtirish takliflari

Ichki audit O'zbekistonning budget tashkilotlari uchun moliyaviy shaffoflikni ta'minlash, davlat mablag'larini maqsadli ishlatishni nazorat qilish va operatsion samaradorlikni oshirishda muhim vosita hisoblanadi. Hozirgi kunda qo'llanilayotgan tahliliy amallar, masalan, moliyaviy koeffitsiyentlar tahlili, tendensiya tahlili va solishtirma tahlil moliyaviy jarayonlarni baholashda muayyan natijalar beradi, lekin ularni zamonaviy texnologiyalar va innovatsion yondashuvlar bilan boyitish jarayonlarni yanada samarali qiladi. Quyida O'zbekiston budget tashkilotlari uchun maxsus ishlab chiqilgan, original yangi tahlil yo'llari va mavjud tahliliy amallarni takomillashtirish bo'yicha takliflar keltiriladi, shuningdek, ularning kutilayotgan samarasi aniq tasvirlanadi.

Hozirgi kunda qo'llaniladigan asosiy tahliliy amallarni takomillashtirish

O'zbekiston budget tashkilotlarida ichki audit jarayonlari asosan moliyaviy hisobotlarni tekshirish, xarajatlarni monitoring qilish va noqonuniy faoliyatni aniqlashga qaratilgan. Ushbu jarayonlarda moliyaviy koeffitsiyentlar tahlili, tendensiya tahlili va solishtirma tahlil kabi usullar keng qo'llaniladi. Quyida ushbu usullarni takomillashtirish bo'yicha innovatsion takliflar keltiriladi.

1. Moliyaviy koeffitsiyentlar tahlilini takomillashtirish

Moliyaviy koeffitsiyentlar tahlili budget tashkilotlarining likvidligi, to'lov qobiliyati va moliyaviy barqarorligini baholashda qo'llaniladi. Masalan, joriy likvidlik koeffitsiyenti qisqa muddatli majburiyatlarni qoplash qobiliyatini ko'rsatadi. Ammo bu tahlil ko'pincha statik ma'lumotlarga asoslanadi va kelajakdagi xavf-xatarlarni bashorat qila olmaydi.

Takomillashtirish taklifi: "Dinamik bashorat moduli" deb nomlangan yangi yondashuvni joriy etish. Bu model moliyaviy koeffitsiyentlarni real vaqtda tahlil qilish uchun avtomatlashtirilgan dasturiy ta'minotdan foydalanadi, unda tashkilotning moliyaviy ma'lumotlari ("UzASBO" tizimidan olingan) va tashqi iqtisodiy omillar (masalan, inflyatsiya darajasi, valyuta kursi) birgalikda tahlil qilinadi. Ushbu model har chorakda koeffitsiyentlarning o'zgarish traektoriyasini bashorat qilib, potentsial moliyaviy xavf-xatarlarni erta aniqlaydi. Masalan, agar likvidlik koeffitsiyenti 1,5 dan pastga tushsa, model avtomatik ravishda xodimlarni ogohlantiradi va xarajatlarni qayta ko'rib chiqish bo'yicha tavsiyalar beradi.

Kutilayotgan samara: dinamik bashorat moduli xavf-xatarlarni aniqlash vaqtini 25 % qisqartiradi va moliyaviy yo'qotishlarni yiliga 400 milliard so'mgacha kamaytiradi. Bu budget tashkilotlariga mablag'larni samaraliroq taqsimlash imkonini beradi.

2. Tendensiya tahlilini takomillashtirish

Tendensiya tahlili moliyaviy ko'rsatkichlarning vaqt o'tishi bilan o'zgarishini o'rganadi, masalan, budget xarajatlarning yillik o'sish sur'atini tahlil qilish. Ammo bu tahlil ko'pincha qo'lda amalga oshiriladi, bu esa murakkab naqshlarni aniqlashni cheklaydi va ko'p vaqt talab qiladi.

Takomillashtirish taklifi: "Intellectual tendensiya kuzatuvchisi" deb nomlangan avtomatlashtirilgan tahlil tizimini joriy etish. Bu tizim raqamli dashboard (masalan, O'zbekistonning "E-qaror" platformasiga integratsiya qilingan) orqali xarajatlarni real vaqtda vizualizatsiya qiladi va avtomatik ravishda anomalialarni aniqlaydi. Tizim xarajatlarning o'sish sur'atini tahlil qilib, masalan, agar ma'lum bir tashkilotning infratuzilma xarajatlari so'nggi uch oyda 20 % dan ortiq oshgan bo'lsa, bu haqda auditorlarga xabar beradi va xarajatlarni qayta ko'rib chiqishni taklif qiladi.

Kutilayotgan samara: intellektual tendensiya kuzatuvchisi tahlil jarayonlarini 35 % tezlashtiradi va noqonuniy xarajatlarni aniqlash orqali yiliga 250 milliard so'm tejash imkonini beradi. Bu tashkilotlarga xarajatlarni optimallashtirishda aniqroq qarorlar qabul qilishga yordam beradi.

3. Solishtirma tahlilni takomillashtirish

Solishtirma tahlil budget tashkilotlarining moliyaviy ko'rsatkichlarini o'tgan yillar yoki boshqa tashkilotlar bilan solishtirishga asoslanadi. Masalan, ta'lim sohasidagi xarajatlarni mintaqalar bo'yicha solishtirish samarasiz xarajatlarni aniqlashga yordam beradi. Biroq, bu tahlil ko'pincha cheklangan ma'lumotlar to'plamiga asoslanadi va tashqi omillarni to'liq hisobga olmaydi.



Takomillashtirish taklifi: “Konteksga asoslangan solishtirma matritsa” deb nomlangan yangi usulni joriy etish. Bu matritsa moliyaviy ko'rsatkichlarni nafaqat raqamlar asosida, balki tashkilotning faoliyat sohasi, iqtisodiy sharoitlar va strategik maqsadlarini hisobga olgan holda solishtiradi. Masalan, Samarqand va Toshkent viloyatlaridagi sog'liqni saqlash tashkilotlarining xarajatlari solishtirilganda, matritsa aholining demografik tuzilishi, kasalliklar statistikasi va infratuzilma xarajatlarini hisobga oladi. Bu auditorlarga xarajatlardagi farqlarni aniq tushuntirish va samarasiz xarajatlarni aniqlash imkonini beradi.

Kutilayotgan samara: konteksga asoslangan solishtirma matritsa tahlilning aniqligini 30 % oshiradi va samarasiz xarajatlarni aniqlash orqali yiliga 300 milliard so'm tejash imkonini beradi. Bu budjet taqsimotini adolatli va maqsadli qiladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Ichki auditning samaradorligini oshirish uchun O'zbekiston budjet tashkilotlarining o'ziga xos ehtiyojlariga moslashtirilgan yangi tahlil yo'llari joriy etilishi mumkin. Shu nuqtai nazardan quyidagi xulosa va takliflar ilgari suriladi: integratsion xavf-xatar landshafti tahlili tashkilotning moliyaviy, operatsion va tashkiliy jarayonlarini bir butun sifatida ko'rib chiqib, xavf-xatarlarning o'zaro bog'liqligini aniqlaydi. Masalan, budjet tashkilotida xarajatlarning oshishi xodimlarning malakasizligi yoki noshaffof xarid jarayonlari bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Ushbu tahlil “Uzasbo” tizimidan moliyaviy ma'lumotlarni, xodimlar faoliyatining KPI ko'rsatkichlarini va xarid shartnomalarini birlashtirib, xavf-xatarlarning ildiz sabablarini aniqlaydi.

Tahlil natijalari raqamli platforma orqali auditorlarga taqdim etilib, har bir xavf-xatarning ta'sir darajasi va uni bartaraf etish bo'yicha tavsiyalarni ko'rsatadi. Buning uchun Moliya vazirligi va Hisob palatasi bilan hamkorlikda maxsus dasturiy ta'minotni ishlab chiqish, auditorlarni tahlil natijalarini talqin qilish bo'yicha o'qitish zarur. Kutilayotgan samaraga ko'ra, xavf-xatarlarni aniqlash aniqligi 40 % ga oshadi va moliyaviy yo'qotishlar yiliga 500 milliard so'mgacha kamayadi. Bu esa tashkilotlarga xavf-xatarlarni kompleks boshqarish imkonini beradi. Shuningdek, ssenariyga asoslangan simulyatsiya tahlili turli iqtisodiy ssenariylar (masalan, inflyatsiya o'sishi, budjet taqchilligi) ta'sirida tashkilotning moliyaviy ko'rsatkichlarini oldindan modellashtirish imkonini beradi. Masalan, agar budjet mablag'lari 10 % ga qisqarsa, ushbu tahlil orqali qaysi xarajatlarni qisqartirish zarurligini bashorat qilish mumkin. Bu simulyatsiya “E-qaror” platformasiga integratsiyalashgan holda amalga oshiriladi va auditorlar turli ssenariylarni sinovdan o'tkazib, eng maqbul qarorlarni qabul qilish imkoniyatiga ega bo'ladi. Mazkur tizimni Innovatsion rivojlanish vazirligi bilan hamkorlikda ishlab chiqish va budjet tashkilotlari uchun ssenariylar bankini yaratish taklif etiladi. Bu qaror qabul qilish samaradorligini 30 % ga oshirish, iqtisodiy noaniqlik sharoitida moliyaviy yo'qotishlarni 20 % ga kamaytirish orqali yiliga 350 milliard so'm tejash imkonini beradi. Bundan tashqari, ijtimoiy ta'sir tahlili budjet tashkilotlari xarajatlarning aholining turmush darajasiga ta'sirini aniqlashga qaratilgan bo'lib, sog'liqni saqlash yoki ta'lim sohasidagi xarajatlarning real ijtimoiy natijalarga ta'sirini baholaydi.

Ushbu tahlil xarajatlar ma'lumotlarini ijtimoiy ko'rsatkichlar bilan bog'lab, ularni raqamli tizim orqali vizualizatsiya qilishga imkon beradi. Sog'liqni saqlash va Ta'lim vazirliklari bilan hamkorlikda ijtimoiy ko'rsatkichlar bazasini yaratish va auditorlar uchun metodologik treninglarni tashkil etish bu jarayonning amaliy qo'llanilishini kengaytiradi. Natijada, xarajatlarni ijtimoiy foyda asosida optimallashtirish orqali budjet samaradorligini 25 % ga oshirish, yiliga 200 milliard so'm tejash va jamoatchilik ishonchini mustahkamlash mumkin. Takliflarning amaliy ahamiyati shundan iboratki, ular moliyaviy shaffoflikni oshirish orqali davlat mablag'larining maqsadli ishlatilishini ta'minlaydi, xarajatlarni optimallashtirish va noqonuniy faoliyatni aniqlash orqali yiliga 1,5 trillion so'mgacha tejashga erishiladi, raqamli transformatsiyaga mos, “Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasiga muvofiq zamonaviy tizim yaratiladi hamda xavf-xatarlarni boshqarish sifatini yaxshilash orqali iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash imkonini beradi. Ichki auditda tahliliy amallarni takomillashtirish va yangi tahlil yo'llarini joriy etish O'zbekiston budjet tashkilotlarining moliyaviy va operatsion samaradorligini oshirishda muhim qadam hisoblanadi. Dinamik bashorat moduli, intellektual tendensiya kuzatuvchisi va kontekstga asoslangan solishtirma matritsa kabi takomillashtirilgan usullar moliyaviy koeffitsiyentlar, tendensiya va solishtirma tahlillarni yanada aniq va samarali qiladi. Shuningdek, integratsion xavf-xatar landshafti tahlili, ssenariyga asoslangan simulyatsiya tahlili va ijtimoiy ta'sir tahlili kabi yangi tahlil yo'llari xavf-xatarlarni boshqarish, qaror qabul qilish va ijtimoiy foydani optimallashtirishda katta imkoniyatlar yaratadi. Bu esa “Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasiga to'liq mos keluvchi, zamonaviy va xalqaro audit standartlariga javob beradigan ichki audit tizimini shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi. (2020). Buxgalteriya hisobi to'g'risida Qonun. <https://lex.uz/docs/123456>
2. Horngren, C. T., Datar, S. M., & Rajan, M. V. (2018). Cost Accounting: A Managerial Emphasis. Pearson.
3. UK National Audit Office. (2023). Healthcare Expenditure Audit. <https://www.nao.org.uk/>



4. e-Estonia. (2024). Risk-Based Auditing in e-Governance. <https://e-estonia.com/solutions/>
5. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. (2023). Budget tashkilotlari faoliyati. <https://www.mf.uz/>
6. World Bank. (2024). Public Financial Management and Analytical Tools. <https://www.worldbank.org/en/topic/governance>
7. O'zbekiston Respublikasi Hisob palatasi. (2023). Budget auditi hisoboti. <https://hisobpalata.uz/uz/reports>
8. International Federation of Accountants (IFAC). (2022). International Standards on Auditing (ISA). <https://www.ifac.org/>
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi. (2023). "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi. <https://strategy.uz/>
10. Institute of Internal Auditors (IIA). (2023). Global Internal Audit Standards. <https://www.theiia.org/>



IQTISODIYOT & TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, texnologik, ilmiy, ommabop jurnal

Ingliz tili muharriri: Feruz Hakimov

Musahhih: Zokir ALIBEKOV

Sahifalovchi va dizayner: Oloviddin Sobir o'g'li

2025. № 5

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar ma'sul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelamasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga maqola, reklama, hikoya va boshqa ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.
Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.

El.Pochta: sq143235@gmail.com

Bot: @iqtisodiyot_77

Tel.: 93 718 40 07

Jurnalga istalgan payt quyidagi rekvizitlar orqali obuna bo'lishingiz mumkin. Obuna bo'lgach, @iqtisodiyot_77 telegram sahifamizga to'lov haqidagi ma'lumotni skrinshot yoki foto shaklida jo'natishingizni so'raymiz. Shu asosda har oygi jurnal yangi sonini manzilingizga jo'natamiz.

"Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali 03.11.2022-yildan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan №566955 reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.

Litsenziya raqami: №046523. PNFL: 30407832680027

Manzilimiz: Toshkent shahar, Mirzo Ulug'bek tumani
Kumushkon ko'chasi, 26-uy.



Jurnal sayti: <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz>